

Thomas Olesen

Uretfærdigheds- symboler og sociale bevægelser

Formålet med artiklen er at tilbyde en teoretisk og konceptuel ramme for forskning i uretfærdighedssymboler og sociale bevægelser. Uretfærdighedssymboler forstås som symboler, der for et kollektiv kondenserer og udstiller en generel uretfærdig tilstand i samfundet/verden. Studiet af uretfærdighedssymboler fremstår underbelyst i den politiske sociologi. Artiklen arbejder i to spor. På den ene side argumenteres det, at den nuværende samfundstype med globale kommunikationsstrømme og nye medieteknologier promoverer betydningen af uretfærdighedssymboler i de sociale bevægelseres aktiviteter. På den anden side pointeres det, at relationen mellem symboler og sociale bevægelser på ingen måde er historisk ny. Tværtimod er grundpåstanden, ikke mindst inspireret af den sene Durkheim, at symboler er et grundlæggende element i reproduktionen af menneskelige samfund. En udforskning af dynamikken mellem uretfærdighedssymboler og sociale bevægelser er sociologisk interessant af to grunde. For det første er uretfærdighedssymboler resultatet af politiske menings- og værdiprocesser, hvor kollektive aktører tillægger begebenheder, personer og andre objekter en universaliserende betydning. For det andet indgår uretfærdighedssymboler som en del af vores kollektive erindring og optræder derfor som idemæssige ressourcer, der kan mobiliseres uden for deres rumlige og tidslige forankring. Sociale bevægelser har med andre ord en social og politisk dobbeltrolle, hvor de både er skabere og "forbrugere" af symboler.

Søgeord: sociale bevægelser, symboler, ny medieøkologi, Durkheim, uretfærdighed.

Sociologien og antropologien har en rig tradition for at beskæftige sig med symboler. Især skoler som symbolsk interaktionisme (Blumer 1969; Goffman 1974), kulturel sociologi (Alexander m.fl. 2012; Durkheim [1912] 2001) og antropologi (Geertz 1973; Turner 1967) har beskæftiget sig indgående med symboler og symbolik. Også uden for sociologien, på felter som dramaturgi og retorik, har fx Kenneth Burke (1966) i et kendt citat betegnet evnen til at producere og anvende symboler, som det, der grundlæggende karakteriserer menneskelig handling. Set i det lys, kan det undre at symboler fylder relativt lidt inden for studiet af sociale bevægelser. Dermed siges ikke, at symboler er helt fraværende fra forskningen: Chicago-skolen og den symbolske interaktionisme har givet relationen mellem sociale bevægelser og symboler en del opmærksomhed (fx Gusfield 1986; Klapp 1972; Lang og Lang 1961; Turner og Killian 1957); socialkonstruktivisternes inden for forskningen i framing har demonstreret sensitivitet for symboler og bevægelser (fx Benford og Snow 2000; Johnston 2009; Zuo og Benford 1995), og i det, man kan kalde den kulturelle drejning i studiet af sociale bevægelser, tildeles symboler også en vis rolle (fx Emirbayer og Goodwin 1996; Jasper 1997; Jasper og Poulsen 1995). Karakteristisk for disse studier er imidlertid, at symboler sjældent udgør forskningens primære omdrejningspunkt, men snarere optræder i en birolle. Det betyder, at begrebet alt for ofte anvendes uden en klar og afgrænsende definition og konceptualisering, og at relationen symboler-sociale bevægelser fortsat er underbelyst og, ikke mindst, underteoretiseret (Olesen 2015a).

Det er et generelt problem, men det udstilles i stigende grad i og med, at de senere års politiske protester, som dette temanummers call refererer til, i mange tilfælde har haft en stærk symbolsk dimension. Fx havde flere af de store protester under det arabiske forår symboler som omdrejningspunkt. I Egypten blev politidrabet på Khaled Said i 2010 en central reference i de protester, der endte med at vælte Mubarak regimet (Olesen 2013), og i Tunesien var Mohamed Bouazizis selvførelse den begivenhed, der startede oprøret mod Ben Ali regimet. Kigger vi på den vestlige del af verden, var USA i løbet af 2014 præget af flere sager med politidrab mod sorte (især Michael Brown og Eric Garner), som alle gav anledning til massive protester, fordi drabene blev set som symboler på en indgroet racisme i de amerikanske politistyrker og i samfundet som helhed. Og i Frankrig blev satiremagasinet Charlie Hebdo's kontorer angrebet af terrorister i begyndelsen af 2015. Det skete, fordi bladet allerede (og ikke mindst pga. dets genoptryk af de danske Muhammedtegninger i 2006) i visse muslimske kredse var etableret som et globalt symbol på Vestens aggressive og nedladende behandling af Islam. På trods af de åbenlyse forskelle disse cases imellem, er der i alle tilfældene tale om det, artiklen vil betegne som *uretfærdighedssymboler*: Dvs. symboler, der for et kollektiv kondenserer og udstiller en generel uretfærdig tilstand i samfundet/verden. Det er denne forståelse og definition af symboler, der i særlig grad

ansporer artiklens diskussioner. I alle de nævnte cases har sociale medier og/eller visuel dokumentation haft afgørende betydning. Meget tyder således på, at den nye medieøkologi med netværksbaseret kommunikation og udvidede dokumentationsmuligheder faciliterer skabelsen og spredningen af uretfærdighedssymboler.

Formålet med artiklen er at tilbyde en teoretisk og konceptuel ramme for forskning i uretfærdighedssymboler og sociale bevægelser. Artiklen vil arbejde i to spor. På den ene side argumenteres der som nævnt for, at den nuværende samfundstype på flere punkter promoverer betydningen af uretfærdighedssymboler i de sociale bevægelsers aktiviteter. På den anden side pointeres det, at relationen mellem symboler og sociale bevægelser på ingen måde er historisk ny. Tværtimod er grundpåstanden, ikke mindst inspireret af den sene Durkheim [1912] (2001) i *The Elementary Forms of Religious Life*, at symboler er et grundlæggende element i reproduktionen af menneskelige samfund. For Durkheim er symboler omdrejningspunkter og receptorer for kollektive opfattelser af værdier og moral (se yderligere nedenfor).

Without symbols...social feelings could have only an unstable existence...But if the movements by which these feelings have been expressed eventually become inscribed on things that are durable, then they too become durable (p. 176).

På trods af at Durkheim i *The Elementary Forms* studerede religion i det, man kunne kalde primitive samfund, var hans videre pointe imidlertid, at perspektivet kunne og burde udbredes til studiet af moderne og sekulære samfund og dermed også til studiet af politik (se også Alexander 2006).

Dette durkheimske argument udstiller også, hvorfor det er *sociologisk* interessant at udforske dynamikken mellem uretfærdighedssymboler og sociale bevægelser. For det første er uretfærdighedssymboler resultatet af politiske menings- og værdiprocesser, hvor kollektive aktører tillægger begivenheder, personer og andre objekter en betydning, der ikke kan reduceres til det bagvedliggende objekt. For det andet indgår uretfærdighedssymboler som en del af vores kollektive erindring og optræder derfor som idemæssige ressourcer,

der kan mobiliseres uden for deres rumlige og tidslige forankring. Sociale bevægelser har med andre ord en social og politisk dobbeltrolle, hvor de lidt simpelt sat op både er skabere og "forbrugere" af symboler (Alexander 2006; Olesen 2015a; Williams 2004; Jansen 2007).

Artiklens diskussioner vil have en overvejende konceptuel og teoretisk karakter. Øvelsen vil imidlertid ikke forløbe uden empirisk inddragelse, men illustrativt trække på en række eksempler fra de senere års sociale bevægelser og politiske protest. Artiklen er delt op i tre hovedafsnit. Det første tilbyder en overordnet definition og afgrænsning. Det andet identificerer en række grundlæggende træk ved skabelsen og anvendelsen af politiske symboler. Det tredje afsnit udfolder argumentet om uretfærdighedssymbolers fremtrædende rolle i den nuværende samfundstype, herunder deres relation til og rolle i en global offentlighed.

Definition og afgrænsning

Der er al mulig grund til at holde symbolbegrebet i kort snor. Vi har at gøre med et begreb, som ikke kun anvendes inden for videnskab, men også bruges i flæng i daglig tale og i journalistiske analyser. Det er derfor væsentligt at lægge ud med at identificere en række grundlæggende komponenter i symbolbegrebet bredt forstået. Denne øvelse følges op af en indkredsning af begrebet *uretfærdighedssymboler* og en afsøgning af, hvor dette fænomen krydser med de sociale bevægelser. Flere af de strenge, der anslås i afsnittet, bliver yderligere udfoldet i de efterfølgende afsnit.

Ifølge Elder og Cobb (1983:28) er et symbol et objekt, som tillægges mening, der ikke direkte udspringer af objektet selv. Der er altså tale om, at objektet udstyres med betydningslag, der så at sige rækker ud over det selv. Disse betydningslag kan forstås som en form for *universalisering*: Objektet kommer med andre ord til at stå som repræsentant for en bredere problematik og/eller værdisæt. Symboler skal derfor betragtes som *bærere af og udtryk for kollektive værdier* (Durkheim [1912] 2001). De bagvedliggende objekter kan have forskellig karakter, men har altid en empirisk referent som ikke kan manipuleres og meningslades efter forgodtbefindende (Bartmanski og Alexander 2012). Omvendt er den empiriske referent ofte dramatiseret og kondenseret for at udskille universel relevans og appel.

Symboler kan ikke forstås uden hensyntagen til *kontekst og agens*. Med denne observation bevæger vi os i retning af den potentielt *politiske* dimension ved symboler. Ovenfor blev det nævnt, at symboler handler om meningstilskrivning. Denne meningstilskrivning foretages af kollektive aktører, hvis interesser, identiteter og aspirationer direkte eller indirekte tilskrives et objekt. Denne dynamik har altid rod i eksisterende fortolkningskemaer eller frames (Olesen 2015a; Snow og Benford 1992) (se næste afsnit for uddybning). Sådanne processer har ikke per se en politisk karakter, men kan også være mere kulturelt orienterede (det er fx tilfældet med skabelsen af kulturelle symboler

som Elvis Presley, Marilyn Monroe og Michael Jackson). Før vi kan tale om politiske symboler eller uretfærdighedssymboler må følgende således kunne observeres: At der i forbindelse med symboliseringsprocessen rejses krav, der identificerer et socialt og/eller politisk problem og artikulerer et ønske om forandring rettet mod et autoritetssystem (Snow og Soule 2010). Begrebet autoritetssystem skal forstås bredt og dækker såvel over autoriteter som stat og politi som normbaserede undertrykkelsesregimer som fx racisme og sexism (se yderligere diskussion af begrebet autoritetssystem i det følgende afsnit). Med begrebet uretfærdighed anslås også, hvorfor diskussionen af symboler på en række punkter hænger tæt sammen med sociale bevægelser. Sociale bevægelseres *raison d'être* er netop identifikationen af uretfærdige sociale og politiske forhold.

Som nævnt har uretfærdighedssymboler rod i bestemte empiriske objekter. Disse objekter kan deles op i tre overordnede kategorier (se tabel 1 for eksempler): *Voldelige/repressive begivenheder* dækker over tidsafgrænsede, konkrete hændelser som fx et politiovergreb eller en massebegreb mod individer eller kollektiver. *Voldelige/repressive situationer* har typisk en større tidlig udstrækning og inkluderer bl.a. besættelser, krige, folkedrab og fængslinger. *Kritiske/forhånende kulturelle produkter* henviser til billeder, film og bøger, der af et kollektiv ses som et angreb på centrale værdier (denne kategori er empirisk den mest begrænsede og er især relateret til kulturelle produkter, der fremhæves som forhånende i forhold til Islam; fx de danske Muhammedtegninger og Charlie Hebdo, men også Salman Rushdies *De Sataniske Vers*).

Tabel 1. Objektkategorier og udvalgte empiriske eksempler.

Objekt	Empiriske eksempler
Begivenhed	My Lai, Srebrenica, Abu Ghraib, Neda Agha Soltan, Mohamed Bouazizi, Khaled Said, Malala Yousafzai, Eric Garner
Situation	Palæstina, Apartheid, Rwanda, Guantanamo Bay
Kulturelt produkt	<i>De Sataniske Vers</i> , Muhammedtegningerne, Charlie Hebdo

Det er værd at understrege, at uretfærdighedssymboler ofte har en *visuel* dimension. I nogle tilfælde fungerer visuel dokumentation af en begivenhed/situation som understøttende for et uretfærdighedssymbol (det gælder fx Guantanamo Bay, som bl.a. understøttes visuelt af de orange fængselsdragter og burlignende fængselsceller). I andre tilfælde er uretfærdighedssymbolet og den visuelle dokumentation i praksis uadskillelige (det er tilfældet med fx Abu Ghraib og Neda Agha Soltan).

Der skal knyttes to kvalificerende og præciserende kommentarer til de ovenstående diskussioner.

(a) Nogle vil måske undre sig over, at et fremtrædende symbol som fx Guy Fawkes masken (anvendt af de senere års anti-kapitalistiske bevægelser; Call 2008) tilsyneladende falder uden for de ovennævnte objektkategorier. På den ene side kan man naturligvis hævde, at der er tale om et begivenhedsbaseret symbol, men den aktuelle brug af masken og personen er så løsrevet fra den historiske kontekst, at den snarere har karakter af logo eller brand. Dermed antydes også at artiklens forståelse af politiske symboler ikke inkluderer tegn og logoer og andre visuelle repræsentationer af fx en social bevægelse. Fokus trækkes således også væk fra *memer* (Bennett og Segerberg 2012; Shifman 2013). Logoer og *memer* kan naturligvis optræde i relation til de ovennævnte uretfærdighedssymboler, men fungerer overvejende i en understøttende rolle. Fx blev drabet på Eric Garner i 2014 symboliseret og eksponeret via *memet I can't breathe* (Eric Garners ord til politibetjentene under den voldelige arrestation, som kostede ham livet).

(b) I forlængelse af sidstnævnte pointe er det også værd at understrege, at symboler ofte optræder i "familier". Ser vi på fx Apartheid, er dette symbol omgivet af en række andre politiske symboler som ikke mindst Nelson Mandela, Sharpeville-massakren, Robben Island, Steven Biko og Hector Pieteron (Olesen 2015b).

(c) Der anlægges i artiklen en bred forståelse af begrebet social bevægelse. Traditionelt har begrebet været knyttet relativt snævert til aktivistorganisationer. Sociale bevægelser bør imidlertid opfattes som mere dynamiske og mangefacetterede fænomener, der også potentielt kan inkludere aktører fra aktørkategorier som medier, kulturpersonligheder, politikere og partier. Vender vi tilbage til symbolet Neda, var symboliseringen af hendes død ikke alene drevet af aktivister, men også af medier, politikere og politiske ledere som alle var aktive i forhold til at fordømme drabet og knytte det til manglende demokratiske rettigheder i Iran. Fx var såvel John McCain og Barack Obama tidligt ude med kritiske kommentarer til begivenheden, samtidig med at mennesker gik på gaden i byer over hele verden for at protestere, og medier bragte billeder og skrev indignerede ledere. Den samlede moralsk-politiske aktivitet omkring Neda betragtes altså her som en social bevægelse (Olesen 2015a).

Skabelse og anvendelse af uretfærdighedssymboler

Afsnittet udfolder tre argumenter: At uretfærdighedssymboler er uløseligt forbundne med eksisterende *fortolkningsskemaer*; at de er genstand for *fortolkningsskampe*; og at de skal betragtes som *outcomes* og er en del af den *kollektive erindring*.

I det foregående afsnit blev det pointeret, at symbolskabelse grundlæggende indebærer en universalisering af det partikulære (et objekt). Denne universalisering trækker sin sociale og politiske energi fra allerede eksisterende

fortolkningsskemaer. Disse skemaer skal forstås bredere og mere socialt end Goffmans (1974) anvendelse af begrebet, hvor skemaer overvejende refererer til individers forforståelser og erfaringsverdener. Det giver derfor mening at tale om dem som *politisk-kulturelle skemaer*, og forståelsen flugter i højere grad med begreber som master frames (Snow og Benford 1992), fortolkningspakter (Gamson og Lasch 1983) og kulturel resonans (Gamson 1995), der alle forsøger at indfange, hvordan politisk kommunikation trækker på og afspejler eksisterende værdisæt og kulturelt forankrede grundtemaer. Alexander (2006) har fx vist, hvordan den amerikanske borgerrettighedsbevægelses succes i hvert fald et stykke hen af vejen afhang af Martin Luther Kings evne til at placere de sortes kamp for rettigheder i en større amerikansk selvfortælling – og forståelse omkring værdier som demokrati og kristendom.

Begrebet om politisk-kulturelle skemaer peger dermed tilbage til den tidligere pointe (p. 3) om sociale bevægelser som både skabere og forbrugere af samfund. Det er igennem dialogen med eksisterende værdisæt og fortolkningsrammer, at sociale bevægelser opnår universel resonans. Denne dynamik indebærer imidlertid ikke alene en aktivering af dybtliggende kulturelle og politiske temaer. Det er en central pointe i artiklen, at aktiveringen af et værdisæt også i et eller andet omfang er med til at forme det og tillægge det nye betydninger og nuancer.

Alexander (2006, 2010) bidrager med en væsentlig teoretisk tilføjelse til denne tænkning, når han påpeger, at fortolkningsskemaer typisk har en *binær karakter*, hvor værdier formuleres i et modsætningsforhold til "forurenende" og truende værdier. Koblingen mellem skema og objekt antyder, at der i symboliseringsprocesser foregår en form for ansvarsudvidelse (universalisering) i opadgående retning mod et autoritetssystem. Typisk vil de, der udfører den perciperet uretfærdige handling, være et individ eller en relativt klart afgrænset gruppe. Relationen mellem disse aktører og et bredere autoritetssystem kan være såvel direkte som indirekte. I alle tilfælde er det en kerneopgave for symboliserende aktører at etablere denne forbindelse.

Hvis vi forsøger at overføre disse teoretiske sammenhænge til studiet af uretfærdighedssymboler og sociale bevægelser, kan vi formulere den symbolskabende proces som *en bevægelsesdrevet, universaliserende og binært struktureret interaktion mellem et politisk-kulturelt skema og et partikulært objekt*. Denne noget abstrakte og formelle definition kan med fordel illustreres empirisk.

Angrebet på Malala Yousafzai blev begyndelsen på skabelsen af et globalt symbol eller ikon. Selve hændelsen og personen Malala udgør i den teoretiske sammenhæng det *partikulære objekt*. Det blev imidlertid hurtigt genstand for en politisk *universalisering* fra i første omgang pakistanske aktivister og kort tid efter fra en social bevægelse bestående af medier, politikere, kulturpersonligheder og aktivister fra andre dele af verden. Universaliseringspotentialet udsprang af to forhold: At Malala allerede var kendt som en børneaktivist, der havde kæmpet for pigers ret til skolegang i den Taliban-influerede Swat

region i Pakistan, og at Taliban kort tid efter tog ansvar for nedskydningen med henvisning til netop Malalas politiske aktiviteter. Angrebet kunne derfor nemt sættes ind i og forbindes med et globalt udbredt politisk-kulturelt skema, hvor piger og kvinder har det samme værd og de samme rettigheder som drenge og mænd. Dette værdisæt er i de senere år og efter 11. september blevet tegnet op i en *binær* opposition til kvinders rolle og status i visse grene af islam: En opposition som empirisk baserer sig på kulturelle produkter om og mediebeskrivelser af fænomener som stening pga. utroskab, tvangsægteskaber og den offentlige udviskning af kvinders seksualitet gennem påklædning (Olesen under udgivelse).

Hvis skabelsen af uretfærdighedssymboler handler om tilskrivningen af politisk mening til et objekt, siger vi samtidig tre ting: At objekter altid er åbne for forskellige meningstilskrivninger, at symbolprocesser er aktørdrevne, og at symboler af denne grund ofte er genstand for politisk konflikt og modstand. Den primære dynamik i den forbindelse er *de-symbolisering*. Eftersom symbol-skabelse, som nævnt ovenfor, handler om universalisering, giver det sig selv, at de-symbolisering grundlæggende også er en form de-universalisering: Et forsøg, så at sige, på at føre symbolet tilbage til sit partikulære objekt. De-symbolisering vil i sagens natur ofte blive drevet af det autoritetssystem, som er under anklage i forbindelse med den politiske symbolproces, eller af andre aktører, hvis interesser er i konflikt med symbolets værdigrundlag. Denne proces kan forløbe af flere spor. For det første kan de-symbolisering forsøge at så tvivl omkring de faktuelle elementer. Fordi symboler i denne artikels optik typisk graviterer om en perciperet uretfærdig handling med udøvere og ofre, vil symbolprocessen kunne bremses, hvis der fx stilles spørgsmålstegn ved offerets eller ofrenes uskyld. I optakten til den egyptiske revolution blev Khaled Said tilsyneladende umotiveret banket ihjel af to politimænd. Da billederne af Saims sønderslåede ansigt blev offentliggjort på nettet, satte det gang i en proces, hvor Said blev fremstillet som et symbol på Mubarakregimets uretfærdighed. Denne proces blev bl.a. drevet af Facebook siden "Vi er alle Khaled Said", der, som navnet siger, netop forsøgte at universalisere Said. Myndighedernes de-symboliserende respons var at fremstille ham som militærdesertør og narkomisbruger, dvs. et forsøg på at rette skyldsspørgsmålet af ved at fremstille offeret som moralsk angribeligt (Olesen 2013).

For det andet kan myndigheder vælge at fremstille overgreb som isole-rede. I efterdønningerne fra Abu Ghraib forsøgte ikke mindst USAs fjender blandt radikale islamistiske grupper at fremstille Abu Ghraib som et symbol på USAs ondskab og mangel på moral. De amerikanske myndigheder under George W. Bush tilstræbte på deres side at afvæbne symboliseringsprocessen ved primært at placere skylden hos de involverede soldater og understrege, at handlingerne ikke havde en systematisk karakter, der kunne føres op ad til et autoritetssystem (Bennett m.fl. 2006).

Som fremstillet i det ovenstående, har uretfærdighedssymboler empirisk rod i en perciperet uretfærdig handling begået af et autoritetssystem. Verden er imidlertid fuld af sådanne begivenheder, som *ikke* bliver genstand for symbolprocesser. Spørgsmålet om, hvad der betinger symboliseringsdynamikker, er omfattende og kan ikke underkastes detaljeret gennemgang her (se Olesen 2015a). Det er dog væsentligt at skitsere et par af de væsentligste betingelser og facilitatorer. Etableringen af uretfærdighed går ofte via etableringen af uskyldighed. Uskyldighed har imidlertid flere facetter. Fx kan vi tale om *ren uskyldighed*, hvor ofrene for et overgreb åbenlyst ikke har gjort noget for at påkalde sig en aggression. I forbindelse med det amerikanske militærs massakre på beboere i landsbyen My Lai i 1968 under Vietnamkrigen stod det klart, da sagen begyndte at rulle nogle år senere, at de dræbte var ganske almindelige landsbybeboere, som ikke var involveret med krigens parter på nogen måde (Gray og Martin 2008). Ofte er der imidlertid tale om det, man kan kalde *kvalificeret uskyldighed*. Denne er på spil, når ofre måske har begået handlinger, der retfærdiggør myndighedsintervention, men hvor karakteren af interventionen betragtes som urimelig og ude af proportioner. Den moralske indignation, som fx Abu Ghraib-billederne skabte i 2004, bundede ikke i, at ofrene var uskyldige som sådan, men i at handlingerne stred mod moralske og etiske principper om behandlingen af fanger generelt og krigsfanger mere specifikt. En anden variant af kvalificeret uskyldighed kommer frem i analysen af Nelson Mandela som politisk symbol (Olesen 2015b). Mandelas fængsling i 1962 var et resultat af hans og andres væbnede kamp mod den sydafrikanske stat. Mandela var altså i en objektiv og juridisk forstand skyldig i landsskadelig virksomhed, men for mange var hans kamp og metoder forsvarlige og retfærdige set i lyset af Apartheidstyrets uretfærdigheder.

Etableringen af uskyldighed og uretfærdighed går i mange tilfælde hånd i hånd med fotografier og fotografisk dokumentation (Harriman og Lucaites 2007; Zelizer 2010). Fotografier kan, som tidligere nævnt, i sig selv udgøre det objekt, som uretfærdighedssymboler bliver skabt på baggrund af. Men fotografier kan også fungere som et supplement til og et indlæg i etableringen af uretfærdighed og uskyldighed. Hvis vi fx ser på tilfældene Neda Agha Soltan og Khaled Said, var disse symboler tydeligt drevne af chokerende fotografier/video. Denne dokumentation blev imidlertid snart akkompagneret af en anden type fotografier, der viste Soltan og Said som de så ud, før de blev slået ihjel. I begge tilfælde var der tale om sympatisk udseende unge mennesker. Vist i sammenhæng med de chokerende døds-billeder var disse "normale" fotografier med til at underbygge etableringen af uskyldighed og udvide den moralske afstand mellem ofre og autoritetssystem (Olesen 2013).

Afsnittets titel pointerer "skabelse og anvendelse af uretfærdighedssymboler". Diskussionerne har hidtil kredset om det første element: Skabelse og den kontestering der ofte foregår i denne proces. I forlængelse af introduktionen er det imidlertid sociologisk afgørende også at betragte disse symbo-

ler som en form for *outcomes*, der bliver en del af den *kollektive erindring* i et samfund (og for så vidt også globalt; se næste afsnit) (Armstrong og Cragge 2006; Jansen 2007). Det betyder samtidig, at politiske symboler er ressourcer, som kan anvendes så siges uden for symbolets rumlige og tidslige forankring. Grunden til at det kan være interessant for politiske aktører er, at de symboler, der er veletablerede i den kollektive erindring, ofte har en mere eller mindre uantastet moralsk resonans og appel. Tænk fx på Apartheid der som resultat af den globale anti-Apartheid bevægelses aktiviteter op igennem især 1980'erne har fået status som et globalt forankret uretfærdighedssymbol (Olesen 2015b). Denne status kan aflæses relativt direkte i den måde, hvorpå politiske aktører 25 år efter den empiriske Apartheids fald fortsat anvender symbolet til at understrege moralsk-politiske problematikker i nutiden. Bl.a. bliver Israels politik i forhold til Palæstina ofte betegnet som en form for moderne Apartheid. På mange måder er denne form for tidslig og rumlig løsrivelse (Giddens 1991) den stærkeste sociologiske evidens for udfoldede og kulturelt forankrede symboliseringsprocesser.

Symboler i den nye globale medieøkologi

Artiklen åbnede med at argumentere for, at uretfærdighedssymboler synes at have fået stigende betydning i de senere år. Dermed antydes ikke, at relationen mellem sociale bevægelser og symboler er historisk ny. Når det alligevel er værd at hæfte sig ved den nuværende epoke som særlig facilitativ, skyldes det ikke mindst fremvæksten af en ny medieøkologi op igennem 1990'erne og 2000'erne. Begrebet medieøkologi har flere betydningsvarianter, men i denne sammenhæng anvendes det på en elementær måde til at accentuere medier som et "miljø", der former social og politisk handling og interaktion. Verbet "former" er centralt, fordi det omgående afviser en mediedeterministisk logik. Samtidig tilstræber det også at undgå en voluntaristisk logik, hvor medierne ikke har strukturerende effekter overhovedet.

Denne nye medieøkologi er karakteriseret ved flere forhold: (a) At den er individ- og netværksbaseret, dvs. at især sociale medier som Facebook, Twitter og YouTube faciliterer kommunikation og informationsdeling via personlige netværk (Bennett og Segerberg 2012; Castells 2012); (b) at dokumentationsmuligheder- og ressourcer er demokratiserede i den forstand, at individer med mobiltelefoner har historisk nye muligheder for at dokumentere og dele begivenheder, der finder sted i det offentlige rum (Greer og McLaughlin 2010); og (c) at informations- og kommunikationsskel mellem det lokale, nationale og globale niveau er flydende (Olesen 2007; Volkmer 2014).

Punkt a og b konvergerede i forbindelse med den egyptiske revolution 2010-2011. Som tidligere nævnt var et af protesternes omdrejningspunkter Khaled Said, som blev banket ihjel af politiet i 2010. Afsættet var det billede af Khaled Saims ødelagte ansigt, som hans familie optog med en mobiltelefon i kapellet. Billederne blev senere lagt ud på internettet, hvor de bl.a. blev set

af Wael Ghonim (2012), som i indignation startede Facebooksiden "Vi er alle Khaled Said". Siden gjorde mere end at synliggøre Saids skæbne: Den blev også et af de organisatoriske knudepunkter for mobiliseringen af protest i slutningen af 2010 og starten af 2011 (Olesen 2013). Den alternative kommunikationsstrøm, som siden var en del af, var af særlig betydning i en national kontekst som den egyptiske, hvor de etablerede aviser og tv-kanaler opererede under en udstrakt grad af overvågning og pres fra myndighedernes side.

Punkt a, b og c var alle på spil i casen Neda Agha Soltan. Som nævnt tidligere blev Neda skudt og dræbt, da hun deltog i demonstrationer i Teheran i 2009. Billederne af den døende Neda blev optaget af meddemonstranter, der dermed indtog en rolle som potentielle borgerjournalister. Optagelserne blev delt og i løbet af kort tid spredt gennem den globale offentlighed (Mortensen 2011; Olesen 2015a). Det særligt interessante ved casen er, at distributionen af optagelserne så at sige omgik den nationale offentlighed, som af åbenlyse grunde ikke var modtagelig for optagelserne. Set fra autoriteters side understreger begge disse cases, hvordan skabelsen af uretfærdighedssymboler er langt mindre kontrollerbar end tidligere; ikke mindst pga. vanskeligheden ved at inddæmme hændelser på det nationale niveau. På trods af at det iranske styres repressionsapparat effektivt har slettet Neda fra den politiske debat og kultur i Iran, er hun permanent tilgængelig i den globale offentlighed og derfor også et symbol, der hele tiden "truer" med at blive re-aktualiseret nationalt.

Accentueringen af den nye medieøkologis muligheder skal, som nævnt tidligere, ikke skygge for den omstændighed, at uretfærdighedssymboler længe har været en del af den politiske og globale offentlighed. Det er i samme kvalificerende tråd helt centralt at pointere den fortsatte betydning af de "gamle" medier, dvs. primært aviser og tv. Begivenheder kan spredes via de nye medier og bygge på borgerjournalistisk dokumentation, men det er først i det øjeblik, at disse informationer eksponeres af og igennem de traditionelle medier, at begivenhederne opnår betydende national og/eller global gennemslagskraft (Greer og McLaughlin 2010). Der er her en vis potentiel symbiose mellem sociale bevægelser og medier, fordi uretfærdighedssymboler typisk bygger på forskellige former for vold og konflikt, som opfylder grundlæggende nyhedskriterier som drama, konflikt og sensation (Harcup og O'Neill 2001).

De medieøkologiske forandringer har fået forskere i sociale bevægelser til at identificere et nyt paradigme i de sociale bevægelser karakter og handlingsmåde. Bennett og Segerberg (2012) taler således om en bevægelse fra *collective action* til *connective action*. Hvad det sidstnævnte og svært oversættelige begreb forsøger at indfange er, at de nye og især de sociale kommunikationsteknologier ikke blot medfører et kvantitativt skift (kommunikation bliver hurtigere, billigere og nemmere), men et kvalitativt skift i retning af nye organisations- og handlingsformer, hvis omdrejningspunkt er sociale og in-

dividuelle netværk frem for klassiske organisationer. Som et led i denne teoretisering fremhæver Bennett og Segerberg en tendens til, at mere udfoldede og sammenhængende budskaber og frames erstattes af symboler og *memer* (Shifman 2013). Fordi kommunikation i disse netværk ofte sker gennem tweets, likes og billeddeling, favoriseres kondenserede kommunikationsformer som symboler og *memer*. Accepterer man Bennett og Segerbergs præmisser, er der grund til at forvente, at betydningen af symboler, og måske særligt de visuelt baserede, i de sociale bevægelser politiske kommunikation vil øges (Bennett og Segerbergs empiriske fokus synes overvejende at være på venstrefløjsaktivisme, men perspektivet kan og bør også udstrækkes til andre ideologiske protest- og bevægelsesfænomener).

Det blev allerede understreget i eksemplet med Neda, at den nye medieøkologi er global. Det er således også karakteristisk for de netværk, som Bennett og Segerberg beskriver, at de har en grænseoverskridende karakter. Dermed faciliterer de i høj grad det, som Tarrow (2005) beskriver som *scale shift*, dvs. situationer, hvor en national begivenhed bliver genstand for global opmærksomhed og ofte på måder, som virker tilbage på det nationale niveau. Hvis vi kigger nærmere på mange uretfærdighedssymboler er det karakteristisk, at den symbolske proces ofte er gået via *scale shift*. De danske Muhammedtegninger startede som en national begivenhed, men blev i perioden december 2005-februar 2006 katapulteret ind i den globale offentlighed. Drivkraften i denne proces var en social bevægelse bestående af borgere, aktivister, medier, internationale institutioner og stater (Olesen 2007). Den mest intensive aktivitet fandt sted i starten af 2006, men set i denne artikels perspektiv er det interessant at observere, hvordan tegningerne er blevet et stabilt symbol i den globale offentlighed på Vestens aggressive og nedladende behandling af muslimske værdier. Denne status kan aflæses i det faktum, at en række gennemførte eller mislykkede terrorangreb på dansk jord i den efterfølgende periode har været motiveret af tegningerne, og at terrororganisationer som fx al-Qaeda kontinuerligt henviser til tegningerne i rekrutterings- og legitimeringsprocesser (Olesen 2015a). Som nævnt i introduktionen var angrebet på Charlie Hebdo i januar 2015 på mange måder en afledt effekt af tegningerne; Hebdo blev i særlig grad genstand for kritik fra muslimsk side, da de i en sympatiaktion genoptrykte *Jyllands-Postens* tegninger i starten af 2006.

I forlængelse af den ovenstående forventning om den nye medieøkologis evne til at sprede og promovere uretfærdighedssymboler, er der også grund til at forvente en fortsat stigende effekt af *scale shift* dynamikken. Set fra et sociologisk perspektiv drejer det interessen i retning af den globale offentlighed som et kontesteret socialt og politisk rum. På den ene side peger symbolprocesser på globalt plan på værdisæt og skemaer, der går på tværs af grænser og regioner. Nelson Mandelas død i december 2013 gav således anledning til en global kollektiv fejring af værdier som forsoning, demokrati og menneskerettigheder (Olesen 2015b). På den anden side viser politiske og politise-

rende symboler som Abu Ghraib, Muhammedtegningerne og Charlie Hebdo (se konklusionen for yderligere diskussion), at symboler ikke kun er genstand for fejring og bekræftelse af fælles værdier, men også omdrejningspunkter for meningskampe med afsæt i modsætningsfyldte fortolkningsskemaer.

Mange af de sidstnævnte symboler har således en dobbelthed, hvor de har symbolsk betydning for en flerhed af kollektiver. Fx fremstår Charlie Hebdo efter angrebet i januar 2015 som et uretfærdighedssymbol for såvel (nogle) muslimer som for de, der forsvarer en udstrakt grad af ytringsfrihed. I forlængelse af det tidligere argument om, at uretfærdighedssymboler ofte er del af bredere symbolfamilier, er det påfaldende, at især mange af de symboler, der knytter sig til konflikten mellem islam og Vesten, står i et dialektisk og samproducerende forhold til hinanden. Det er således interessant at bemærke, at svaret på terrorhandlingerne i Frankrig, og ikke mindst forsiden på den første post-angreb udgave af Charlie Hebdo, som viser profeten Muhammed med et skilt med de solidariserende ord *Je Suis Charlie*, har motiveret betydelige protester i en række muslimske lande verden over.

Vender vi tilbage til afsnittets tematik, skal vi naturligvis være varsomme med at reducere de ovennævnte dynamikker til et spørgsmål om den nye medieøkologi. At uretfærdighedssymboler har haft en plads i den globale offentlighed igennem længere tid understreges af, at fx Korstogene og Palæstina var symbolske kerneelementer i den politiske, islamistiske radikaliseringsproces, der foregik op gennem 1980'erne og 1990'erne, og som kulminerede med angrebene d. 11. september (Olesen 2015a). Der er omvendt næppe tvivl om, at den nye medieøkologi på væsentlige punkter styrker de symbolske processer, og dermed også konflikter omkring symboler, i den globale offentlighed. Tager vi fx igen angrebet på Charlie Hebdo, opstod der i løbet af meget kort tid et memetisk og symbolsk vokabularium (*Je Suis Charlie*, nye og gamle satiretegninger, etc.), der ikke mindst blev skabt og forstærket gennem socialt medierede og globale diffusionsprocesser. Dette vokabularium er globalt tilgængeligt og udgør dermed en ressource for aktører på begge sider af den ovenfor diskuterede konfliktlinje, der ønsker at motivere og/eller legitimere responderende handlinger.

Fokus har i det ovenstående været på de sociale medier som fx Facebook og Twitter, der er i stand til at sprede information globalt og på kort tid. I forlængelse af det foregående afsnits diskussioner af uretfærdighedssymboler som *outcomes*, er det imidlertid også værd at hæfte sig ved de nye mediers *arkiverende* funktion (Ekman 2014). Her tænkes især på et medie som YouTube, der udgør et globalt og offentligt tilgængeligt arkiv af uretfærdighedssymboler. En simpel søgning på de cases, der er fremhævet i artiklen, vil afsløre en enorm mængde af videoklip, der enten tilbyder simpel dokumentarisk information eller, og måske mest interessant i lyset af artiklens perspektiv, følelses- og/eller politisk ladede fortolkninger og fremstillinger af perciperet uretfærdige begivenheder og situationer.

Konklusion og kritik

Artiklen har forsøgt at argumentere for og påvise relevansen af studiet af uretfærdighedssymboler i forskningen i sociale bevægelser. Indledningsvist blev det bemærket, at feltet indtil videre ikke har behandlet dette empiriske fænomen teoretisk og konceptuelt systematisk. Artiklen har haft til formål at tage et skridt i den retning. Grundargumentet har været, at sociale bevægelser er skabere af politiske symboler, men også er "forbrugere" som kan trække på eksisterende symboler for at skabe resonans og legitimitet omkring deres krav. Set fra et sociologisk perspektiv er denne dialektik særlig interessant, fordi den udpeger en tæt relation mellem bevægelser og samfund. Eftersom uretfærdighedssymboler i artiklen er defineret som bærere af kollektive værdier, er studiet af symboler og deres tilblivelses- og anvendelses-processer dybest set et studie af social selvrefleksion og kollektiv selvforståelse. Af samme grund er studiet af uretfærdighedssymboler ofte også studiet af politik; de er brydningspunkter for potentielt modsatrettede opfattelser af, hvad der er rigtigt og forkert, ondt og godt, ønskeligt og uønskeligt. Disse processer kan studeres både nationalt og globalt. Ikke mindst tilbyder politiske symboler et vindue til menings- og værdikampe på et globalt plan. Grunden til at dette aspekt fremhæves særligt er, at uretfærdighedssymboler tilbyder en stærk empirisk forankring for analyser af ofte meget teoretiske og abstrakte begreber som global offentlighed og globalt samfund. I forlængelse heraf har artiklen peget på, hvordan skabelsen af uretfærdighedssymboler aktuelt finder sted i en medieøkologi, hvor grænserne mellem det nationale og globale er flydende, og hvor det nationale således i stigende grad globaliseres.

Der er flere centrale udfordringer for den fremtidige forskning, hvoraf kun et par skal nævnes her. For det første er der behov for at udvikle en stærkere *typologi* over uretfærdighedssymboler. Selvom afsnittet om definition og afgrænsning tilbød en kategorisering via forskellige typer af objekter, er det åbenlyst at symbolerne inden for disse kategorier er ganske varierende på en række parametre. Konceptuelt bør forskningen således arbejde i retning af en mere raffineret og finmasket typologi: Ikke alene for præcisionens skyld, men også fordi en sådan typologi kan fungere som afsæt for en mere detaljeret teoretisk forståelse. Der er med andre ord grund til at forvente forskellige dynamikker og mønstre i de forskellige symbolkategorier. For det andet er der grund til at betragte og analysere uretfærdighedssymboler i et mere *kritisk reflekterende* lys, end det har været tilfældet i artiklen. Der er mange mulige spor i en sådan retning. Et væsentligt må pege på, at symboler altid har et vist *reduktivt* element, hvor forståelsen af og reaktionen på en bestemt problematik delvist formes igennem dominerende politisk-kulturelle skemaer. En styrke ved uretfærdigheds-symboler er deres evne til at kondensere komplekse problematikker på en emotionel tilgængelig måde. Denne styrke er imidlertid også på mange måder deres svaghed, fordi kondensering nødvendigvis indeholder et element af simplificering, og fordi det emotionelt re-

sonante kan skygge for andre problematikker, som ikke kan bindes op på et stærkt symbol. Et andet kritisk spor, som ligger i forlængelse af både det ovenstående og af grundpointen om, at symboler er bærere af kollektive værdier, handler om, at symbolskabelsen ofte er en magtkamp om at tilskrive et objekt *bestemte* værdier og dermed bestemte interesser og visioner. Det aspekt blev ikke mindst fremhævet i diskussionen af de-symbolisering. Sagt på en lidt anden måde er uretfærdighedssymboler ofte resultat af og udtryk for det, man kunne kalde *kollektiv selvfejring*. Objekter bliver genstand for symbolprocesser, fordi de tilbyder en anledning til at konfirmere og styrke bestemte kollektive værdier. I et globalt perspektiv er det ikke mindst kommet til udtryk i forbindelse med symboliseringen af Malala Yousafzai. Hvor hun globalt har været genstand for en næsten unison fejring, er hun omgærdet af kritik og skepsis i sit hjemland, Pakistan. Således peger Rahman (2014) i en artikel med den sigende titel "We Are Not All Malala" på, at ikke alle pakistanere genkender sig selv i Malalas historie eller bifalder hendes løsningsforslag. Symboliseringen af Malala har ifølge Rahman skabt en dikotomi mellem "gode" og "dårlige" muslimer, hvor Malala entydigt repræsenterer den type af islam, som bifaldes i Vesten. For kritikere er Malala med andre ord blevet kapret eller adopteret af Vesten og dermed spændt for Vestens politiske agenda (Olesen under udgivelse).

Litteratur

- Alexander, J. C. 2006: *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, J. C. 2010: *The Performance of Politics: Obama's Victory and the Democratic Struggle for Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, J. C.; Bartmanski, D. & Giesen, B. (eds) 2012: *Iconic Power: Materiality and Meaning in Social Life*. New York: Palgrave Macmillan.
- Armstrong, E. A. & Cragg, S. M. 2006: "Movements and Memory: The Making of the Stonewall Myth". *American Sociological Review*, 71:724-51.
- Bartmanski, D. & Alexander, J. C. 2012: "Materiality and Meaning in Social Life: Toward an Iconic Turn in Cultural Sociology", i Alexander, Bartmanski & Giesen (eds): *Iconic Power: Materiality and Meaning in Social Life*. New York: Palgrave Macmillan.
- Benford, R. D. & Snow, D. A. 2000: "Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment". *Annual Review of Sociology*, 26:611-639.
- Bennett, W. L.; Lawrence, R.G. & Livingston, S. 2006: "None Dare Call It Torture: Indexing and the Limits of Press Independence in the Abu Ghraib Scandal". *Journal of Communication*, 56(3):467-485.
- Bennett, W. L. & Segerberg, A. 2012: "The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics". *Information, Communication and Society*, 15(5):739-768.
- Blumer, H. 1969: *Symbolic Interactionism; Perspective and Method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Burke, K. 1966: *Language as Symbolic Action*. Berkeley: University of California Press.

- Call, L. 2008: "A is for Anarchy, V is for Vendetta: Images of Guy Fawkes and the Creation of Postmodern Anarchism". *Anarchist Studies*, 16(2):154-172.
- Castells, M. 2012: *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Oxford: Polity.
- Durkheim, É. [1912] 2001: *The Elementary Forms of Religious Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekman, M. 2014: "The dark side of online activism: Swedish right-wing extremist video activism on YouTube". *Mediekultur* 30, 56:79-99.
- Elder, C. D. & Cobb, R. W. 1983: *The Political Uses of Symbols*. New York and London: Longman.
- Emirbayer, M. & Goodwin, J. 1996: "Symbols, Positions, Objects: Toward a New Theory of Revolutions and Collective Action". *History and Theory*, 35(3):358-374.
- Gamson, W. 1995: "Constructing Social Protest", i Johnston & Klandermans (eds): *Social Movements and Culture*. Minneapolis: Regents of the University of Minnesota.
- Gamson, W. A. & Lasch, K. E. 1983: "The Political Culture of Social Welfare Policy". i Spiro & Yuchtman-Yaar (eds): *Evaluating the Welfare State: Social and Political Perspectives*. New York: Academic Press.
- Geertz, C. 1973: *Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Ghonim, W. 2012: *Revolution 2.0: The power of the people is greater than the people in power*. London: 4th Estate.
- Giddens, A. 1991: *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E. 1974: *Frame Analysis: An Essay in the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press.
- Gray, T. & Martin, B. 2008: "My Lai: The Struggle over Outrage". *Peace and Change*, 33(1):90-113.
- Greer, C. & McLaughlin, E. 2010: "We Predict a Riot? Public Order Policing, New Media Environments and the Rise of the Citizen Journalist". *British Journal of Criminology*, 50(6):1041-1059.
- Gusfield, J. R. 1986: *Symbolic Crusade: Status Politics and the American Temperance Movement*. Champaign, IL: University of Illinois Press.
- Harcup, T. & O'Neill, D. 2001: "What Is News: Galtung and Ruge Revisited". *Journalism Studies*, 2(2):261-280.
- Hariman, R. & Lucaites, J. L. 2007: *No Caption Needed: Iconic Photographs, Public Culture, and Liberal Democracy*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Jansen, R. S. 2007: "Resurrection and Appropriation: Reputational Trajectories, Memory Work, and the Political Use of Historical Figures". *American Journal of Sociology*, 112(4):953-1007.
- Jasper, J. M. 1997: *The Art of Moral Protest*. Chicago: Chicago University Press.
- Jasper, J. M. & Poulsen, J. D. 1995: "Recruiting Strangers and Friends: Moral Shocks and Social Networks in Animal Rights and Anti-Nuclear Protests". *Social Problems*, 42(4):493-512.
- Johnston, H. 2009: "Protest Cultures: Performance, Artifacts, and Ideations", i Johnston (ed.): *Culture, Social Movements, and Protest*. Farnham: Ashgate.
- Klapp, O. E. 1972: *Currents of Unrest: An Introduction to Collective Behavior*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.

- Lang, K. & Lang, G. E. 1961: *Collective Dynamics*. New York: Thomas Y. Crowley Company.
- Mortensen, M. 2011: "When Citizen Photojournalism Sets the News Agenda: Neda Agha Soltan as a Web 2.0 Icon of Post-Election Unrest in Iran". *Global Media and Communication*, 7(1):4-16.
- Olesen, T. 2007: "The Porous Public and the Transnational Dialectic". *Acta Sociologica*, 50(3):295-308.
- Olesen, T. 2013: "'We Are All Khaled Said': On Visual Injustice Symbols". *Research in Social Movements, Conflicts, and Change*, 35:3-25.
- Olesen, T. 2015a: *Global Injustice Symbols and Social Movements*. New York: Palgrave Macmillan (Cultural Sociology Series).
- Olesen, T. 2015b: "Global political iconography: The Making of Nelson Mandela". *American Journal of Cultural Sociology*, 3(1):34-64.
- Olesen, T. under udgivelse: "Malala and the Politics of Global Iconicity". *British Journal of Sociology*.
- Rahman, F. 2014: "'We Are Not All Malala': Children and Citizenship in the Age of Internet and Drones", i Herrera & Sakr (eds): *Wired Citizenship: Youth Learning and Activism in the Middle East*. New York: Routledge.
- Shifman, L. 2013: *Memes in Digital Culture*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Snow, D. A. & Benford, R. D. 1992: "Master Frames and Cycles of Protest", i Morris & McCluerg Mueller (eds): *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press.
- Snow, D. A. & Soule, S.A. 2010: *A Primer on Social Movements*. New York: W. W. Norton & Company.
- Tarrow, S. 2005: *The New Transnational Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, V. 1967: *Forest of Symbols; Aspects of Ndembu ritual*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Turner, R. H. & Killian, L. M. 1957: *Collective Behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Volkmer, I. 2014: *The Global Public Sphere: Public Communication in the Age of Reflective Interdependence*. Cambridge: Polity.
- Williams, R. H. 2004: "The Cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movements", i Snow, Soule & Kriesi (eds): *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden, MA: Blackwell.
- Zelizer, B. 2010: *About to Die: How News Images Move the Public*. New York: Oxford University Press.
- Zuo, J. & Benford, R. D. 1995: "Mobilization Processes and the 1989 Chinese Democracy Movement". *The Sociological Quarterly*, 36(1):131-156.

